

УДК 81'246.3.367.323.371]39

ЛІНГВОКУЛЬТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА МОТИВАЦІЙНИХ СФЕР БЛАГОПОБАЖАНЬ У РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВАХ

Павловська Л. О.

У статті проведено лінгвокультурологічний аналіз мотиваційних моделей благопожального змісту на виявлення культурно-семантичних ознак у різноструктурних мовах.

Ключові слова: благопожання, мотиваційна сфера, мотив.

В статье проанализированы мотивационные модели благопожеланий и определены их культурно-семантические особенности в разноструктурных языках.

Ключевые слова: благопожелания, мотивационная сфера, мотив.

The article deals with blessings' motivation models and their cultural and semantic characteristics in language with different structures.

Key words: blessings, motivation sphere, motive.

Мова – це спосіб втілення світобачення у знакову форму завдяки взаємодії мовних, етнокультурних, та етнопсихологічних чинників і є одним із найвиразніших репрезентантів національної самобутності. Більшість учених (М. Маковський, В. Топоров, В. Топорова, Т. Цив'ян) схиляються до думки, що саме в руслі магічного мислення розвинулись так звані першозначення, які фактично виявились попередниками розгалуженої лексико-семантичної системи індоєвропейських мов на пізніших етапах еволюції.

На сучасному етапі формули побажань розглядаються як невеликі за обсягом тексти, що входять до мікрообрядів разом з акціональними та предметними компонентами, що становлять важливу частину "*народної напівфразеології*", генетично пов'язані з ритуальними діями *ситуативні фраземи*, які вживаються у чітко окреслених ситуаціях соціальної взаємодії, *вербально-кодові тексти*, що породжують або актуалізують сакралізовані смисли найменувань і концептуальних структур, властивих певним обрядодіям і в яких закодовані стереотипи ритуально-етикетної поведінки людини.

Здійснений російською дослідницею Л. Виноградовою ґрунтовний аналіз комунікативної спрямованості, структури і семантики різних фольклорних форм у східно- та південнослов'янській традиціях дозволяє стверджувати, що останні становлять певний фольклорний мікротекст, внутрішньоорганізовану цілісність, до складу якої входять різноманітні мовленнєві жанри: повідомлення, ствердження, прохання, накази, вимоги, побажання, запрошення, погрози, застереження, лайки, прокляття тощо [1, с. 425]. Вони є соціальним і теологічним феноменом, дослідження якого проводиться на основі лінгвальних та екстралінгвальних універсалій як специфічних знаків мови й культури. Ще О. Потебня довів, що через спосіб позначення можна вийти на реконструкцію того первісного значення, образу, що лежить в основі об'єктивної, дескрипції культурно-семіотичних кодів, інтеграції обрядодії, предмета, атрибута в етимологічно спільний, цілісний сигніфікат. Значною мірою це стосується архетипних принципів мотивації, які лежать у підґрунті будь-якого обряду, міфу, ритуалу [5, с. 25].

В умовах значного вживання побажальних формул у різноструктурних мовах набуває актуальності проведення лінгвокультурологічного аналізу мотиваційних моделей благопожального змісту та виявлення культурно-мотивованого семантичного компонента різноструктурних мов у зіставному аспекті.

Метою пропонованої розвідки є:

- описати та зіставити мовні формули на позначення побажань в англійській та українській мовах;
- реконструювати їхній глибинний культурний зміст;

- дослідити мотиваційні моделі позитивно маркованих формул побажань за культурно-семантичними ознаками та виявити їх спільні / відмінні характеристики в англійській та українській мовах.

Вербальні формули побажань виконують функцію колективної культурної пам'яті, які відбивають особливості мовної категоризації досвіду певного етносу, його "первісного міфологічного мислення". Це дає можливість зрозуміти їх кореляцію з архетипною структурою символу та виявити їх мотивацію за допомогою стрижневих космогонічних понять, з-поміж яких внутрішня форма слова становить унікальне джерело для свідчень зі сфери міфології. Адже доведено, що в архаїчних ритуальних системах одна й та ж обрядодія одночасно і здійснюється, і описується словесною заклінальною формулою слова-знака й позначуваної ним речі. (О. Веселовський, О. Потебня, Л. Виготський, В. Иванов та ін.).

У нашому дослідженні ми звертаємося до фольклорного тексту як до особливого виду мотивації, який базується на змістовій стороні тексту і передбачає у якості мотивувальної ознаки мотив як одиницю семантичної структури тексту [3, с. 7]. Такий підхід дасть можливість вивчити тенденції й закономірності у формуванні вербальної структури побажань і з'ясувати роль кожного із компонентів у формуванні побажального змісту. Текстовий компонент, за І. Родіоною, – фрагменти народних уявлень про добро і зло, актанти і предикати, що з ними асоціюються – фрагменти текстові за своєю природою, тобто такі, що мають структуру синтагми, де один елемент, експлікований у структурі номінативної одиниці, експліцитно або імпліцитно пов'язаний із певним нарративним рядом [3, с. 7]. Наприклад, злопобажання *Перун би тя побив* мотивоване актуалізацією у свідомості носіїв мови відомостей про язичницького бога Перуна – бога грози, грому, громовиці як каральної сили (пор. загальну семантику "бити", "розірвати" злопобажаннях *Перун би тя розтаскав*, *Бодай тя перун встрілив*, *А перун би ти ясний тріс* [Фр., с. 513], *Бодай тя пером забив* [Паз., с. 330], *Бодай над тобою сто перомів трісло* [Паз., с. 330], *Хай тебе Перун трісне* [Паз., с. 330]).

Покарання як деструкція проектується на ряд об'єктів, що у етно-лінгво-культурній свідомості носіїв мови з даним актантом стійко асоціюються. Взаємодія таких компонентів утворює своєрідні "шари смислів" [6, с. 123], що об'єднують культурно-дотичні ідеї, сумірні із вираженням вербальним шляхом побажального змісту.

Семантика мотиву, за переконанням С. Неклюдова, не лише інтертекстуальна, а й парадигматична. Вона спирається на "знання традиції", є значно ширшою, ніж те, що маніфестується у окремому тексті. Його значення не виводиться лише із внутрішньофразової синтагматики – для розуміння причин його вибору необхідна його співвіднесеність, по-перше, з картиною світу відповідної національної культури, а, по-друге, із загальнолюдським сюжетно-мотивним фондом і основоположними у ньому семантичними універсалами [2, с. 236–247].

Підвищена увага до ономасіологічної сторони мовних одиниць, зокрема й таких, що наповнені культурним змістом, спостерігається й у вивченні типологічних рис одноструктурних та різноструктурних мов. Саме ономасіологічні ознаки (за наявності значного шару типологічних рис) проступають при зіставленні найбільш рельєфно і зримо. Зіставлення особливостей *текстових мотивацій* мовних формул окремої мотиваційної сфери у різних мовах дозволяє побачити те, що часто залишається поза нашою увагою – відбитки культури й сліди мовної творчості народів, порівняти специфіку цієї мовотворчості у структуризації магічних вербальних формул, збагативши у такий спосіб і власну мовну свідомість.

Вербальні формули побажань як реліктові уламки давнього магічного ритуалу є культурно значущими феноменами, які у сучасному суспільстві позначені виразною архаїкою. М. Сумцов як дослідник з жалем писав: "Випрацювані літературні форми побажань (благословій) та проклять місцями схилиються до занепаду, місцями вони зовсім зникли під впливом нових культурних умов. За прокльонами, зрозуміло, ніхто не пошкодує. Інша справа благословія. Тут багато цінного у гуманістичному сенсі. Забуття благословій – серйозна втрата, тим більш що не можна розраховувати на заповнення цієї прогалини благотворними впливами кращих творів передових письменників" [4, с. 2]. Зрозуміло, що вчений мав на увазі саме функціонування і благопобажань, і прокльонів у живому мовленні. Для дослідження архаїчних форм культури вони представляють величезний інтерес, адже дають

можливість вивчити не лише специфіку вербального вираження побажання добра та зла, але й реконструювати його первісне значення за мотиваційними моделями.

При зіставному аналізі на виявлення типології мотиваційних моделей вербалізації побажального змісту, що концентруються навколо домінуючих мотивів й денотативних сфер в англійській та українській мовах, спільною для усіх побажань виявлено мотиваційну сферу **'здоров'я'**.

Тут мотивами вербального ототожнення змісту *побажання здоров'я* стають нетранспоновані вирази з мотиватором 'здоров'я': англ. *Health be yours! Good health, good luck and happiness for today and every day!* [IBPS, p. 19], *Health is wealth*, укр. *Дай Боже (Бог) здоров'я*. Уживається для вираження побажання добра, благополуччя кому-небудь як вияв подяки, *Бувай здорова од припічка до порога* [Паз., с. 319], *Дай, Боже, разом двоє – щастя і здоров'я* [Паз., с. 320], *Щоб був сильним, як дуб, Дай, Боже, віку довгого і здоров'я доброго* [Паз., с. 378], болг. *Бог да ми те оздравее* [БНТ-ППГ, с. 561], *Бог да ти чува здравето* [БНТ-ППГ, с. 562], *Виє да сте живи и здрави* [БНТ-ППГ, с. 562], *Господ здраве да ти дава* [БНТ-ППГ, с. 563], *Догодина живо и здраво* [БНТ-ППГ, с. 564], *Да си жив и здрав, голям да пораснеш* [БНТ-ППГ, с. 563], ч. *Vodejž jsi zdrav byl, Bud' zdrav* [Čel., s. 735], *Hodně štěstí a zdraví* [Čel., s. 735].

Поширені тут також (переважно у південно- та східнослов'янських мовах) образні порівняння, що часто межують з варіантними мотивами, семантично наближеними до побажання здоров'я: залишатися кріпкими, товстими, вправними, свіжими, пригожими. Такі порівняння звичайно мають комплексний характер; у них домінують порівняння з водою, рибою, бджолою, весною: *Щоб ти був здоровий, як вода* [Паз., с. 318], *Бувай здорова, як риба, гожа, як вода, весела, як весна, робоча, як бджола, багата, як земля* [Паз., с. 318], з дубом, вербою: *Щоб ти був сильним, як дуб, Будь великий, як верба, Щоб здоровим був та великим, як верба*. ч. *Vodejť živé vody, necht' bude tělo beze škody*. У болгарській мові маємо порівняння з рослиною – 'чемерицею': *Здрав да бъдеш като кукуряк* [БНТ-ППГ, с. 564]. Побажання радощів через аломотив 'сердечної приязні' виявляємо у англ. *May God fill your heart with gladness to cheer you, In the fullness of one's heart (joy)* [АУФС, с. 540]. У болгарській мові активна сила доброго слова-побажання вербалізується через мотиватор 'здоров'я' та образ 'бити (по голові)': *Здраве да те бие по главата* [БНТ-ППГ, с. 564], *Здраве те било у глава* [БНТ-ППГ, с. 564].

Із побажанням здоров'я корелюють і побажання душевного здоров'я, зокрема світлого і тверезого розуму: укр. *Дай, Боже, щоб клепка видержала* [Паз., с. 378], *Щоб твої думки були повні, як криниця водою* [Паз., с. 378]. У болгарській мові активна сила доброго слова-побажання вербалізується через мотиватор 'здоров'я' та образ 'бити (по голові)': *Здраве да те бие по главата* [БНТ-ППГ, с. 564], *Здраве те било у глава* [БНТ-ППГ, с. 564].

Сфера **'довгий вік'** Як в англійській так і в українській мові натрапляємо на безпосереднє побажання довгого віку: англ. *May you live a long life full of gladness and health* [IBPS, p. 23], укр. *Доброму чоловіку продовж, боже, віку!* [Паз., с. 320], на побажання діждати онуків: англ. *May you see your children's children* [IBPS, p. 25], укр. *Дай, Боже, діждати онуків* [Паз., с. 378]. У іншому благопобажанні віддзеркалене повір'я про те, що зозуля може накувати довгого віку: укр. *Хай зозуля тобі довгий вік кує*. Побажання 'побіліти, посивіти, дожити до глибокої сивини' – болг.: *Да остарееш и побелееш като Стара планина* [БНТ-ППГ, с. 564], *Да ти побелеє главата като на магарето коремът* [БНТ-ППГ, с. 575], 'мати вицвілі (сині) очі' (як символ глибокої старості): болг. *Да му обелеят (очите) да даде господ. Да му посинеят очите* [БНТ-ППГ, с. 572], *Син, посинели му очите* [БНТ-ППГ, с. 582], 'дожити до трьохсот років' болг. *Да те поживи господ триста години*. – Да бъде дълголетен [БНТ-ППГ, с. 564], 'померти своєю (природною) смертю' болг. *Да те забрави господ*. – Пожелание за дълъг живот [БНТ-ППГ, с. 564].

Мотиваційна сфера **'щастя й удачі'**. Вирази *Be happy, while you are living...*, *Much good may it do you* [АУФС, с. 676], *To wish one all the luck in the world* [АУФС, с. 1013] вербально експлікують побажання успіхів, удачі. В прислів'ї – *Happy is a bride that the sun shines on* – йдеться про щасливу наречену, чиє весілля відбудеться в сонячний день, що співвідносний з ідеєю удачі, везіння, успіху. В українській мові щастя сприймається як невіддільний елемент здоров'я: *Дай, Боже, разом двоє* –

щастя і здоров'я! [Паз., с. 320], яке асоціативно пов'язується із зорею: *Будь здорова, як вода, багата, як земля, щаслива, як зоря* [Паз., с. 318]. У чеській мові маємо низку благопобажань із безпосереднім нетранспортованим мотиватором щастя: ч. *Ať ti štěstí zpívá (kvete), Ať ti štěstí jde pod rukou, Ať ti jde všechno co z vody, Ať ti jde všechno co po šňuře, Ať ti jde všechno jako po lhách* [Čel., s. 734–735]. Побажання щастя, удачі вербалізується через мовну формулу, що містять звертання до старих черевиків, бо саме цей атрибут асоціюється з добробутом і знаком везіння в англійській традиції. Так, наприклад, їх кидали вслід кораблю, який відчалював, або ж стукали в бампер авто молодят – на щастя: англ. *Blast my old shoes* [АУФС, с. 820].

Сфера '**багатство**'. У слов'янських мовах побажання багатства передусім асоціюється із землею та весною й осінню як періодами сівби та збирання врожаю: укр. *Будь здорова, як вода, багата, як земля, щаслива, як зоря* [Паз., с. 318], *Аби-те були багаті, як весна, плідні, як перепелиця, Аби-с весела, як весна, багата як осінь, Щоби ся мав, як свята земля* [Паз., с. 321]. А також мотиваційно пов'язується із хлібом, врожаєм: укр. *Хліб-сінь! Пошли вам здоров'я, та з неба дощ, та хліб, та цвіт, на всячину* [Паз., с. 327], *Дай Боже хлібцеви урожаю, а вам здоров'я*, болг. *Да даде господ да се ражда на дърво и камъне, макар и неял го.* – За нещо, което човек не яде, а други се хранят с него [БНТ-ППГ, с. 570].

В англійській мові натрапляємо на побажання, щоб усе було адресатові на користь: *Much good may it do you* [АУФС, с. 676], мати повні кишені золота: *May your pockets be filled with gold* [IBPS, р. 21] та мати гроші: *May your pockets hold always a coin or two* [IBPS, р. 25].

Сфера '**блага для душі та заступництва божественних сил**'. Численними у мовах є побажання, що мотиваційно спираються на релігійні мотиви. Тут фігурує побажання спасіння душі: укр. *Боже вам ударуй на тіло здоров'є, на душу спасеніє* Побожне бажанє. Із жебрацької молитви [Фр., т. 3, с. 309], та побажання заступництва, допомоги, милосердя з боку Богоматері, Господа, святих і взагалі божого благословення: англ. *God (Lord) bless you, God bless me, God bless my life, God bless my soul, God bless my heart* [АУФС, с. 119], *May the good saints protect you* [IBPS, р. 34], *May God be with you and bless you*, укр. *Подаруй тебе, Боже, ласков своїов* [Паз., 14].

Так, проведене дослідження семантики побажальних формул на основі реконструкції повного змісту їх культурної мотивації в зв'язку з денотативними сферами, визначає їхню специфіку, яка полягає в тому, що він двічі закодований: природною мовою та лінгвокультурологічним контекстом, який маніфестується у вигляді міфу, ритуалу, обряду тощо. Мотиваційна система виявляє, як показав аналіз, значну симетричність та асиметричність у мовах, загалом зорієнтовані на позитивний вплив словом на об'єкти, явища, культурні символи, що у свідомості носіїв мов стійко асоціюються із добрим здоров'ям, здоровим виглядом, душевним здоров'ям, довгим, багатим та щасливим життям, достатком та спасінням душі. Ці сфери "вищого порядку" вербально забезпечують благопобажальний зміст стійких формул у досліджуваних мовах. У мотиваційних сферах виявлено закономірності, стимульовані інтеркультурними та інтракультурними чинниками у різноструктурних мовах. Вважається доцільним подальше дослідження як змістового так і вербального плану цих одиниць у генетично віддалених мовах, зокрема в текстах народного фольклору, художньому дискурсі, тощо.

Література

1. Виноградова Л. Н. Вербальные компоненты обрядового комплекса (влияние фольклорного текста на структуру, семантику и терминологию обряда) / Л. Н. Виноградова // Язык культуры. Семантика и грамматика. К 80-летию со дня рождения академика Никиты Ильича Толстого (1923–1996) / отв. ред. С. М. Толстая. – М. : Индрик, 2004. – С. 217–236.
2. Неклюдов С. Ю. Мотив и текст / С. Ю. Неклюдов // Язык культуры. Семантика и грамматика. К 80-летию со дня рождения ак. Н. И. Толстого (1923–1996). – М. : Индрик, 2004. – С. 236–247.

3. Родионова И. В. Имена библейско-христианской традиции в русских народных говорах : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык" / Родионова И. В. – Екатеринбург, 2000. – 22 с.
4. Сумцов Н. Ф. Пожелания и проклятия преимущественно малорусские / Николай Федорович Сумцов. – Харьков : Типография Губернского Правления, 1896. – 26 с.
5. Тищенко О. В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі : монографія / Олег Володимирович Тищенко. – К. : Київський державний лінгвістичний університет, 2000. – 236 с.
6. Толстая С. М. Мотивационные семантические модели и картина мира / С. М. Толстая // Русский язык в научном освещении. – 2002. – № 1. – С. 112–127.
7. АУФС – Баранцев К. Т. Англо-український фразеологічний словник / К. Т. Баранцев. – К. : Радянська школа, 1969. – 1052 с.
8. БНТ-ППГ – Българско народно творчество : в 12 т. / ред. кол. Д. Осинин. – София : Български писател, 1963.
Т. 12 : Пословици, поговорки, гатанки. – 1963. – 710 с.
9. Паз. – Прислів'я та приказки. Взаємини між людьми / упоряд. М. М. Пазяк. – К. : Наукова думка, 1991. – 440 с.
10. Фр. – Франко І. Галицько руські народні приповідки / І. Франко. – Львів : Наукове товариство імені Шевченка, 1901 – (Етнографічний збірник). – Т. 1. – Вип. 1 : А – Відати – 1901. – 200 с.; Т. 1. – Вип. 2 : Відати – Діти – 1901. – 195 с.; Т. 2. – Вип. 1 : Діти – Книш – 1907. – 300 с.; Т. 2. – Вип. 2 : Кравець – П'ять – 1908. – С. 301 – 612; Т. 3. – Вип. 1 : Рабунок – Час – 1910. – 300 с.; Т. 3. – Вип. 2 : Час – Ячмінь – 1910. – С. 301–541.
11. ČSVS – Český slovník věcný a synonymický : V 4 d. / [zpr. J. Haller]. – Praha : SPN, 1969 – D. 1 : 1969. – 292 S.; D. 2 : 1974. – 596 s; D. 3 : 1977. – 709 s.; D. 4 : Rejstřík k svazkům 1–4. – 1983. – 984 s.
12. IBPS – Skelton R. Spellcraft. A handbook of invocations, blessings, protections, healing spells, binding and bidding / R. Skelton. – Toronto, 1978. – 195 p.